

UO'K: 37:374.7+392

KOSHIFIYNING ADABIY-PEDAGOGIK MEROSI VA UNING YOSHLARNING MA'NAVY AHLOQIY QADRIYATLAR TIZIMIGA TA'SIRI.**ЛИТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ КОШИФИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА СИСТЕМУ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДЕЖИ.****KOSHIFI'S LITERARY-PEDAGOGICAL HERITAGE AND ITS INFLUENCE ON THE SYSTEM OF SPIRITUAL AND MORAL VALUES OF YOUNG PEOPLE.**

Mehmonaliyev Shodibek Naffal o'g'li
Farg'ona davlat universiteti, doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-ahloqiy qadriyatlar tizimini rivojlantirishga doir bilimlar va Koshifiy asarlarining tasiri bayon etilgan. Maqolada yoshlarning axloqiy qarashlarigadidaktik asarlarning ijobiy ta'siri borligini asoslab bergan.

Аннотация

В данной статье описываются знания и влияние произведений Кошифи на развитие духовно-нравственной системы ценностей будущих учителей. В статье он обосновал положительное влияние дидактических произведений на нравственные взгляды молодежи.

Abstract

This article describes the knowledge and influence of Koshifi's works on the development of the spiritual and moral value system of future teachers. In the article, he justified the positive effect of didactic works on the moral views of young people.

Kalit so'zlar: ma'naviy-ahloqiy qadriyatlar, madaniyat, notiqlik san'ati, va'zgo'ylik, nazariya, metodologiya.

Ключевые слова: духовно-нравственные ценности, культура, публичное выступление, проповедь, теория, методология.

Key words: spiritual and moral values, culture, public speaking, preaching, theory, methodology.

KIRISH

Mamlakatimiz taraqqiyotining zamonaviy sharoitida milliy madaniyatning o'ziga xosligini anglash, o'z xalqining ma'naviy qadriyatlari boyligini yaxlit idrok etish o'tmishdagi ta'lim va pedagogik fikr muammolarini chuqur o'rganmaslik mumkin emas. O'tmishdagi xalqlarning pedagogik merosiga bo'lgan qiziqish ortib borayotgani ob'ektiv ilmiy tadqiqotlardagi bo'shliqni to'ldirishga bo'lgan juda ongli ehtiyoj bilan bog'liq bo'lib, bu milliy madaniyatni rivojlantirish va buyuk fors-tojik ma'naviyatini kontseptual tushunish mutafakkirlarning pedagogik fikr rivojiga va alohida ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Koshifiyning adabiy-pedagogik merosi Eron xalqlari orasida keng ma'lum, ammo hozirgi kungacha uning yaxlit biografiyasi tuzilmagan. Uning hayoti va adabiy — pedagogik faoliyati haqida turli mualliflarning asarlarida alohida parchalar bizga yetib kelgan. Buning sababi shundaki, "O'rta asrlar Sharqi avtobiografiya tuzish an'alarini bilmagan. Hayot tarixini qayta yaratish uchun va madaniyat arboblarning ijodiy yo'li, endi ularning asarlari sahifalarida, tarixiy va adabiy xronikalarda, yilnomalarda tarqalgan ma'lumotlarni asta-sekin to'plash kerak. [19,9].

Afsuski, Koshifiyning tug'ilgan sanasi, uning hayoti, ta'limi va tarbiyasi to'g'risida ma'lumot to'plash juda qiyin, chunki bunday ma'lumotlar deyarli barcha manbalarda, entsiklopediyalarda, tarixiy va sharqshunoslik tadqiqotlarida mavjud emas. [149]. Biroq, mutafakkirning adabiy ijodining aksariyati va tadqiqotchilarining fikriga ko'ra, u XV asrning 70-yillarida tug'ilganligi taxmin qilinadi. [133,100].

Mashhur olim-adabiyotshunos R. Musulmonqulov Koshifiyning zamondoshi va homiysi Alisher Navoiy ma'lumotlariga tayanib, o'zining "Majolis - un - nafois" asarida shunday yozgan: "taxminan yigirma yil, u shaharda bo'lgani kabi" (Hirotd) deb yozadi. [74]. Ushbu xabardan Koshifiy 1470-1472 yillarda Hirotda kelgan deb taxmin qilish mumkin. Ushbu haqiqatni va Koshifiy haqidagi boshqa

ma'lumotlarni hisobga olgan holda, u taxminan 1440-1450 yillarda Sabzvor shahrining Bayxaq qishlog'ida tug'ilgan deb taxmin qilish mumkin. Bu fikr Eron va markaziy osiyo adabiyotshunoslari Zabehullo Safo va M.Ahmedova tomonidan berilgan [53,21]. Shunday qilib, agar biz ushbu olimlarning xulosalariga rozi bo'lsak, unda Koshifiy taxminan 40-50 yillarda tug'ilgan. Uning ismi Mavlono Husayn, Voiz va Kamoliddin taxalluslari, she'riy laqabi Koshifiy. Bolaligida ota - onasi uni musulmon diniy maktabi-maktabga o'qishga berishgan. Maktabda u ajoyib qobiliyatlari bilan ajralib turardi. U Qur'on va boshqa og'zaki ta'lim fanlarini yaxshi o'zlashtirgan. O'smirlik yillarida mustaqil ravishda shug'ullanishni boshladi va o'sha paytda mashhur bo'lgan deyarli barcha fanlarni chuqur o'zlashtirdi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Fors va Arab tillari grammatikasini, musulmon qonunchiligi asoslarini mukammal o'zlashtirgan Koshifiy notiqlik san'ati asoslarini o'rganishga kirishadi. U islomning voizi (notiq) bo'lishni juda yaxshi ko'rar edi, keyinchalik u zamondoshlari va xalqidan "Voiz" (ya'ni Voiz) laqabini oldi. Shuni ta'kidlash kerakki, o'sha paytda va'zgo'ylar siyosati rasmiy siyosat bilan bir qatorda Islom jamiyati siyosatining mavjud shakllaridan biri bo'lgan. Va'zgo'ylar o'zlarining ijtimoiy mavqeidan kelib chiqib, o'sha davrda imonlilarni "aldanish va bid'atdan" himoya qilishni o'z zimmlariga olishgan, shu bilan birga ular o'zlarining va'zlari (vahz) orqali xalqning axloqiy ongini tozalash bilan shug'ullanishgan. O'zlarining va'zlari bilan ular odamlarga musulmon dinining asosini, boshqa dunyo hayoti va qiyomat kunini eslatdilar va shu bilan ularni haqiqatni anglashga yo'naltirardilar.

Koshifiyning tarjimai holi shuni ko'rsatadiki, u hech qanday diniy unvonga ega bo'lmagan, ammo va'zgo'ylik lavozimi undan islom dini va Qur'onning barcha qoida va tartibotlarini yaxshi bilishini talab qilgan. Uning iste'dodi va bilimi tufayli taniqli Voiz bo'lishdan oldin u Islomning asosiy aqidalarini, huquq manbalarini va nazariya va metodologiya asoslarini, fiqh ilmi, payg'ambarlar va ularning sheriklari haqidagi rivoyatlarni, shuningdek ilm-fanni, Qur'onni tushunish va talqin qilishni sinchkovlik bilan o'rgangan. Koshifiy buni uddaladi va uning zamondoshi va tarixchisi Xondamirning so'zlariga ko'ra: "hozirgi vaqtda Xorason o'lkasida bunday (ya'ni Koshifiyning) sharhlovchi va va'zgo'yni topish mumkin emas". [147,488]. Bir so'z bilan aytganda, hayotining 20-yillarida mutafakkir juda yetuk olim va taniqli Voiz sifatida rivojlandi. Buni mutafakkirning adabiy va pedagogik ijodiga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar tasdiqlaydi. O'z ijodini takomillashtirish uchun u XV asrning 40-50-yillarida Hirot shahriga keladi. Hirot o'sha paytda Temuriylar imperiyasining asosiy siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri bo'lgan. Bundan tashqari, Hirot Eron va Markaziy Osiyo uchun ipak yo'lining eng muhim savdo va hunarmandchilik markazi bo'lgan. Shuni ta'kidlash kerakki, Temuriy Sulton Husayn ibn Mansur ibn Boyqaro (1469-1506) davrida Hirot shahri Eron va Markaziy Osiyoning yirik madaniy va ilmiy markaziga aylandi. Bu yerga musulmon Sharqining deyarli barcha mintaqalaridan ko'plab olimlar, shoirlar, yozuvchilar, madaniyat va san'at arboblari kelishgan. Bunday qulay sharoitlarda Koshifiyning ijodiy faoliyati yillari boshlandi. O'sha davrning eng bilimdon odamlaridan biri, shoir, mutafakkir va fors-tojik adabiyotining boshqa nomoyondasi Abdurahmon Jomiyning shogirdi Alisher Navoiy (1441-1501) va hirot olimlari uni samimiy kutib olishdi. Ularning homiyligi ostida Koshifiy o'z ta'limini takomillashtirishni davom ettirdi, munozaralarda o'z g'oyalarni bayon qildi va va'zgo'ylik faoliyati tajribasini boyitdi. Alisher Navoiy ta'kidlaganidek, "Koshifiy juda mehnatsevar edi, uning faoliyati va bilimlari doirasi keng edi. U, ayniqsa, va'zlar, adabiyot va astronomiya bilan qiziqdi va bu sohalarning har birida u keng shuhrat qozondi." [13,9].

Hirotida yaratilgan adabiyot va san'at rivoji muhitida Koshifiy samarali ishladi. Mutafakkir hayotining bu davrini uning iste'dodini ochib berishning samarali davri deb atash mumkin. Bu yerda u "Ahloqi Muhsini" (Muhsin etikasi), "Futuvvatnomai Sultoni" (Qirollik shahzodaligi to'g'risidagi kitob), "Risola Xotamiya" (Xotamiya risolasi), "Anvori Suhayli" (Suhayl nurlari) va boshqa ko'plab asarlarni yozadi. Bundan tashqari, u astronomiya bilan ko'p shug'ullangan, she'riyat, adabiyotshunoslik, so'fiylik, axloq, estetika, va'z va boshqa muammolar ustida ishlagan.

Koshifiy o'zining har bir asarida avvalgi mutafakkirlar va uning zamondoshlaridan farq qiladigan tubdan yangi g'oyalarni kiritdi. Shu bilan birga, Koshifiy xalq va ziyolilar orasida va'zgo'y sifatida mashhur bo'lgan. Koshifiyning va'zgo'ylik faoliyatini baholab, tarixchi Xondamir shunday yozgan: "juma kuni ertalab Hirot markazida joylashgan Sulaymoniya shoh masjidida va'z qilgan. Juma namozini tugatgandan so'ng, o'sha kuni bu xizmatni Alisher masjidida olib bordi. Shanba kuni Sultoniya madrasasida va'z qildi. Chorshanba kunlari Pirmuhammad Hoji Abdul Valid Ahmad Mir qabri yonida. [147,90]. Bularning barchasi uning o'sha davrdagi oddiy odamlar, hukmdorlar, diniy arboblari, yozuvchilar, shoirlar va boshqa ziyolilar orasida obro'sini oshirdi. Koshifiyning zamondoshi, yozuvchi va shoir Zayniddin Mahmud Vosifi o'zining "Badoyi- ul-vaqoyi" kitobida notiqlik va uning obro'si haqida shunday yozgan: "... uning va'zlarida nafaqat Sulton Husayn Boyqaro, uning vaziri va saroy ahli, balki ularning xotinlari va bolalari ham qatnashgan. [41,488]. Shuni ta'kidlash kerakki, Koshifiy yoqimli va

tushunarli ovozga ega edi. Qur'on ta'limoti va she'rlari (suralari) va Muhammad Payg'ambarning hadislariga tayanib," u ularning sirlarini misli ko'rilmagan aniqlik bilan ochib berdi va maslahat berdi"[147,227] hukmdorlar hayotining turli jihatlarini bilan bog'liq bo'lib, ularni ideal axloqiy va intellektual hukmdorlarga yaqinlashtirdi. Va'z paytida Koshifiy hukmdorning yaqinlari, oddiy odamlar, ittifoqchilar va dushmanlarga bo'lgan munosabatlariga katta e'tibor qaratgan. Shu bilan birga, ularda u insonning axloqiy tarbiyasi, mamlakatning iqtisodiy, madaniy va ma'muriy rivojlanishi masalalariga to'xtalib o'tdi.

Koshifiy ijodini tadqiq qilganlardan biri adabiyotshunos olim R. Musulmonqulov Husayn Voiz Koshifiy va uning maktublar janrdagi asarlari (XIV - XV asrlar) kitobining muqaddimasida Alisher Navoiyning Husayn Voiz Koshifiyning va'zgo'ylik faoliyati haqidagi bayonotining qiziqarli tafsilotini keltiradi. Bir kuni shahar hazilkashlaridan biri Koshifiyning quyidagi she'rlarini qayta yozdi va va'z joyida (minbarda) qoldirdi. Mehrobning minbarida porlayotgan va'zgo'ylar tanho joyga kelib, boshqa ishlar bilan shug'ullanadilar. Koshifiy, baytni o'qib bo'lgach, juda g'azablandi, qasam ichdi va ketdi va bir muncha vaqt va'z qilmadi. Biroq, keyin Koshifiy xato qilganini anglab, yana o'z vazifasiga qaytdi. Agar u qaytib kelmasa, bu ikki baravar xato bo'lar edi, deydi Navoiy. [90,4]. Va'zga qaytgan Koshifiy bu sohada o'z san'atini takomillashtirish bilan ko'proq shug'ullana boshladi. Uning mehnatsevarligi tufayli u notiqlik sohasidagi bilimlarini yaxshilaydi va axloqiy tarbiya muammolarini va zamonaviy ijtimoiy tizimning holatini yanada chuqurroq tushunadi, ta'lim sohasida yangi yo'nalish - "hukmdorlarga ta'lim berish" yo'lini ochib beradi.

Koshifiy o'z avlodlariga katta ma'naviy meros qoldirdi. Uning ijodiy merosi, uning ijodi tadqiqotchilarining fikriga ko'ra, adabiyot, tarix, axloq, estetika, falsafa, huquqshunoslik, astronomiya, pedagogika va boshqalarning turli masalalarini tahlil qiladigan 40 ga yaqin asarlarni o'z ichiga oladi. Mutafakkirning adabiy merosini baholashda uning ijodi tadqiqotchilari o'rtasida kelishuv mavjud emas. Masalan, eronlik tadqiqotchilar Ali Akbar Dehxuda mutafakkirning 35 ta kitobi [49,190-191], Muhammad Muin [75,526] va tadqiqotchi M. Ahmadov 40 dan ortiq kitoblar nomini beradi. Bizning fikrimizcha, Eron adabiyotshunosi Said Nafisiy tomonidan tuzilgan Koshifiyning asarlari ro'yxati eng ishonchli hisoblanadi. Shu bilan birga, Said Nafisiy ro'yxatida boshqa mualliflar kabi takrorlash yo'q.[124,114].

Shunday qilib, Nafisiy tomonining ishonchli ma'lumotlariga asoslanib, mutafakkirning haqiqiy talqinlari:

1. Javohir-ul-tafsir al-Tuxfat-ul-Amir (amirga sovg'a sifatida taqinchoqlar sharhlari).
2. Jome - ul-Sittin (oltmishni birlashtirgan) yoki Tafsiri Su Rai lusuf (suram Yusu FA sharhlari).
3. Muxtasar ul-Javohir (zargarlik buyumlari to'plami).
4. Mavohibu Aliya (Ali qurbonliklari).
5. Ravzat-ush-shuxado (shahidlar bog'i).
6. Sharxi Masnavi ("Masnavi"ga sharhlar).
7. Lubobu ma'navi Fi Intihobi " Masnavi ("Masnavi" ni tanlashda eng yaxshi ma'no).
8. Lubbi lubobi Masnavi (Masnavi asosining mohiyati).
9. Ahloqi Muhsiniy (Muhsin Axloqi).
10. Mahzan ul-insho (imlo asoslari).
11. Insho (Orfografiya).
12. Anvori Suxayliy (Suxaylning Porlashi).
13. Futuvvatnomai sultoni (Qirolik ritsarligi haqidagi kitob). [124,13,15].

Koshifiyning ijodiy merosi yaqin va O'rta Sharq xalqlari madaniyatidagi ilmiy va ma'naviy izlanishlarning aksidir, yangi narsalarni qidirishda keskin burilishlar, omad va sog'inishlarni namoyish etadi.

Koshifiyning asarlari orasida Qur'onni sharhlash va talqin qilishga bag'ishlangan ko'plab risolalar mavjud bo'lib, bu hatto uning davrida ham matnning o'ziga xos xususiyati tufayli ko'plab oyatlarning mazmuni tushunarsiz bo'lganligini ko'rsatadi. Vaqt o'tishi va Payg'ambar davridan uzoqlashishi va Islomning yangi ijtimoiy-madaniy muhitda tarqalishi bilan ushbu talqinlarning ahamiyati oshdi. Koshifiyning bunday asarlariga quyidagilar kiradi: Javohir ul-tafsir al-Tuxfat-ul-Amir, Jome ul-Sittin, Muxtasar ul-Javohir, Mavohib Aliya va boshqalar.

Koshifiy hadislar haqida o'z fikrlarini "Risalat-ul-aliata fi ahodis un-nabaviya"da bayon qilgan. U hadislarining Qur'on ortida qonuniy ahamiyatga ega ekanligini bilar edi, ammo u harakat doirasi va jamoat diniy muammolarini tartibga solish jihatidan Qur'on undan ustun ekanligini va musulmon huquqi manbalari tizimida asosiy o'rinni egallashini tushundi. Mutafakkir Islomning boshqa huquqiy shakllari orasida amaliy ahamiyatga ega bo'lgan hadislariga ustunlik berib, ushbu risolada qirq hadisni ko'rib chiqadi.

Koshifiy ham o'z davri adabiyoti rivojiga chinakam ulkan hissa qo'shgan. Shubhasiz, O'rta asr madaniyatining boshqa iste'dodli vakillari singari, Koshifiy ham mohir shoir edi.

Koshifiy dastlab an'anaviy g'azal yozuvchisi sifatida adabiy yo'lga kirdi. Sulton Boyqaro va uning vaziri Alisher Navoiy hukmronligidagi notinch voqealar ta'siri ostida, fors tilida so'zlashuvchi xalqlarning o'z-o'zini anglashi tobora ortib borayotgan sharoitda shoir-mutafakkir odamlarning ongi va qalbiga badiiy so'z ta'sirining ulkan kuchini, uning ijtimoiy ahamiyatini yanada anglay boshladi. Koshifiy adabiyotning mohiyati, uning vazifalari haqidagi fikrlarini "Mahzan ul - insho", "Insho" va "Balde al-afkar fi sanoyi al-ash'ar" kabi she'riy asarlarida bayon etgan.

Uning "Balde al-afkar fi sanoyi al-ash'ar" she'riy asarida she'riyat turlariga bag'ishlangan butun bo'lim mavjud. Ushbu bo'lim quyidagi she'riy janrlar haqida so'z boradi: "ushbu turlar: qasida, g'azal, qit'a, ruboyi, fard, masnavi, musammam, tarjiband". [16,190].

Ushbu asar Koshifiyda sanab o'tilgan she'riyat turlarining ta'rifi ko'p hollarda ularning rasmiy xususiyatlarini (qofiyalar tartibi, hajmi, matla dizayni va boshqalar) ajratishga asoslangan. Faqatgina g'azallar an'anaviy ravishda mavzuviy xususiyatlarga asoslangan ta'rifni saqlab qolishadi. Biroq, Koshifiy an'anaviy so'zlar bilan cheklanib qolmaydi, balki unga quyidagilarni qo'shadi: "g'azalda matlada juft qofiya kerak va shoirlarning amaliyoti va bayonotlaridan ko'rinib turibdiki, g'azaldagi eng kam baytlar besh, eng kattasi o'n besh va bu chegaralar orasidagi narsalar unga mos keladi".

M. L. Reysnerning adolatli fikriga ko'ra, Koshifiyning ta'rifi, avvalgilaridan farqli o'laroq, ikki xil toifadagi tizimlarda g'azalni ifodalovchi ikki qismga bo'linadi. Tarkibband muallifi an'anaviy ta'rifni "g'azal" tushunchasini chuqurlashtirishga qaratilgan yangi ta'rif bilan to'ldiradi. Koshifiyning she'riy amaliyotda va shoirlarning bayonotlarida uning ta'rifi uchun asos borligi muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, Koshifiy g'azalning an'anaviy ta'rifini tuzatmaydi, balki uni quradi.

XULOSA

Ta'rifning bunday ikki tarkibiy qismi, birinchi navbatda, uning birinchi qismida Koshifiy "G'azal" so'zining lug'aviy ma'nosi haqida, ikkinchi qismida esa terminologik ma'no haqida fikr yuritishi bilan mustahkamlanadi.[113,17].

Koshifiy ijodida mavzularning xilma-xilligi va she'riy stilistika usullarining keng doirasi uni faqat g'azal doirasi bilan cheklashga imkon bermaydi. Uning ijodi tahlili shuni ko'rsatadiki, o'tmish merosini o'zlashtirish u tomonidan turli darajalarda amalga oshirilgan.

ADABIYORLAR RO'YXATI

1. Боқирғоний С. Боқирғон китоби. – Т.: Ёзувчи, 1991. – 80 б.
2. Болтаев М.Н. Дунёни англаган кўнгил. //Саодат. 1993. -№ 8-9. -6 б.
3. Бахронов Қ.Б. Тасаввуф фалсафаси хусусида. –Т.: Ёзувчи. 2000.–40б.
4. Буюк алломаларимиз (Масъул муҳар. З.Исломов). Тошкент, Ислон университети нашриёти. 2002. – 77 б.
5. Буюк сиймолар, алломалар (Ўрта Осиёлик машхур мутафаккир ва донишмандлар). (Нашрга тайёрловчи масъул муҳар. М.Ҳайруллаев) К.2. – Т.: А.Қодирий номли "Халқ мероси" нашр. 1996. – 120 б.
6. .Ҳайруллаев) К.2. – Т.: А.Қодирий номли "Халқ мероси" нашр. 1996. – 120 б.
7. B. S. Siddiqov, & sh. N. Mexmonaliyev (2022). Pedagogik amaliyotning bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarlik faoliyatida tutgan o'rni. Academic research in educational sciences, 3 (1), 10-16. Doi: 10.24412/2181-1385 2022-1-10-16
8. MAZMUNI, T. M. A. J. V. Sh. N. Mexmonaliyev-Farg'ona davlat universiteti 2-bosqich magistranti SS Evatov-Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi OA Tursunov-Farg'ona politexnika instituti akademik litsey o'quvchisi. FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI, 275.
9. Abdullaev, S. S. (2021). SOCIAL INVOLVEMENT IN STUDENTS RESULTS OF EXPERIMENTAL WORK ON THE DEVELOPMENT OF VIRTUES.
10. Abdullaev, S. S. (2021, July). SOCIO-POLITICAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL RELATIONSHIPS IN STUDENTS IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL EDUCATION. In Euro-Asia Conferences (pp. 168-170).
11. Muhammadovna, O. R. N., & Bahodirovich, B. B. (2022). BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARIDA KASBIY-GRAFIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 3(6), 432-438.